

מועדיה של השביעית

דעת
אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

תורי מועד במחרוזת השביעית

אמר שלמה בחכמתו: שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעיתו מה טוב (משלי טו כג). ופירש ר' זירא: אימתי שמחה לאיש במענה פיו בזמן שדבר בעתו מה טוב (עירובין נד, ע"א). שיועד לדרוש הלכות חג בחג. (רש"י שם, וראה בגרסת ע"י.)

* * *

וידבר משה את מועדי ד' אל בני ישראל (ויקרא כג, מד) מלמד שהיה משה אומר להם לישראל הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג (ת"כ). מדהוצרך לומר בזה שאמר משה מה שנצטוו לומר להם כמו שאמר בראש הפרשה, מה שלא נאמר כן בפרוש בכל המצוות, אלא בא לומר שהיה משה מדבר כל אחד בזמנו (פרוש ח"ח).

* * *

לא הוצרך הכתוב להודיע שדבר משה פרשה זו יותר מכל הפרשיות, אלא בא ללמדנו שלבד שדבר משה בעת שנצטווה, דבר עוד בכל מועדי ד' כמו ששמע מפי הקב"ה, והיינו דתנן במגלה פ"ד ללמוד מכאן לקרות הפרשה של כל מועד בזמנו ("העמק-דבר" ויקרא כ"ג, מ"ד), אל בני ישראל – גם זה מיותר, ואלא למאן דיבר, אלא בא ללמד עוד דמלבד שקרא הפרשה כמו דבר ד', הסביר בכל מועד לבני ישראל ענין המועד במועדו: לחכמים – הלכות החג, ולהמונים עם ד' – אגדות השייכות לכל מועד (שם¹).

* * *

ויאמר משה אל בני-ישראל ככל אשר צוה ד' את משה (במדבר ל' א') הלכות מועדים היה משה רבנו מפרש לכל ישראל יותר מכל פרשיות שבתורה וכו' כי המה עיקר גדול למוסר והנהגה ("העמק דבר" שם).

* * *

נאוו לחייך בתורים, בשעה שקורין בד"ת בתוריהן [בזמניהם, בהגיע תורם], הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות החג בחג (שהש"ר א').

נזכירה דודיק מיינ, מיינה של תורה כגון הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג (שהש"ר א'). בשביל שאנו דורשים הלכות פסח בפסח אז נזכירה דודיק, לזכור את הנפלאות אשר עשית בפסח, וכן בעצרת נחזה את חיבתך ואהבתך אלינו וכן הוא בחג.

1. על מקורות הפרוש ראה ב"העמק שאלה" שאילתות ס' כ"ו אות כ"ת. ס' ע"ח אות ד'. ס' קס"א א'.

ומה דאמר כאן הלכות פסח בפסח, באמת דיני הפסח והמועדים ללמד לבני ישראל את הדינים הנוהגים בהם, צריכים שלושים יום קודם הפסח, אבל פה הפרוש במילי דאגדתא בענין הנס וטעמי המצוה, זהו בפסח ובחג דוקא (י"פה קול" שהש"ר שם, והשוה ב"י וב"ח בטור או"ח ס' תכ"ט).

* * *

בכלל תקנת מרע"ה שתקן לישראל, שיהו קורין הלכות חג בחג, הוא ללמוד בשנה השביעית כל הדינים השייכים בה (כפי אהרן" חיר"ד ה' שביעית ס' י"א²).

* * *

"אטו שבת למוספין אהני, לתמידין לא אהנאי!! (זבחים צא, ע"ב) כיון דהאינדא קריבין א"כ אף הם שם שבת עליהם" (רש"י שם).

* * *

איתא מכתבי האר"י, שמי שעושה מצוה בזמן מקודש, המצוה מקבלת גם מקדושת הזמן, ואז יש למצוה שתי קדושות, קדושת המצוה וקדושת הזמן³.

* * *

הקדושה התמידית, המתנוצצת ע"י קר התמיד בכל יום, יש לה בחינה מיוחדת מצד קדושתה היומית שהיא נוהגת ג"כ בשבת. ובא הכתוב להשמיענו, שלא רק בחינת ההוספה של הקדושה שיש בשבת לבד מבחינתו היומית התדירה, היא מצויינת ביום שבת קודש ועולה במעלתה עילוי גדול, על צורת הזמן של כל יום מימות החול, אלא שגם לאותה הבחינה היומית התדירה, שמצד נקודת קדושתה בא קרבן התמיד התדירי שבכל יום, יש בשבת קודש בחינה של קדושה מיוחדת, באופן שיש קשר עצמי בין עולת השבת הבאה בשבתו, בבחינת קדושת השבת המיוחדת שבה, לעולת התמיד ("עולת ראייה" ח"ב עמ' מ"ט וע"ע "פרי-צדיק" ויקרא עמ' 68).

* * *

2. ראה חת"ס ר"ה ט' ע"א, בכותרת דבריו והשוה "פאר הדור" ח"ג עמ' רעח.
3. הקדמת "שערי-יצחק" ב"ב בשם בעל "ארץ צבי". וראה עוד ב"ניצוצי זהר" שמות דף י"א ע"ב סק"ח שהמצוות הנעשות ביום השבת יש בהן תוספת יתרון קדושה, הראני הרב המופלא ר"א נבנצל. על משמעות עברת לאו בשבת ראה סדור "תקון שובבי"ם" (ירושלים תשד"ס) עמ' רנ"ט, "בניהו" ג' ע"ב תקוני הנפש ד"ה נמצא בחול. על מקורות אלו העמידני הגר"ד אויערבך. וראה על חומרת עברה במקום קדוש מ"ב קנ"א סק"ב, תרל"ט סק"ב, ובדרשת הרמב"ן לר"ה (מהדורת שוועל עמ' רנ"א) וזכר לדבר – הצטלבות שתי קדושות – במחלוקת הראשונים על מעמד קרבן התמיד בעבודת יוה"כ, רמב"ן ב"מלחמות" תחילת יומא. על שילוב של הקדושה בא"י בירושלים, במקדש, "אורות התפילה" עמ' 97.

"וידבר משה את מועדי ד'. משה תקן לישראל להיות שואלין ודורשין, פ' מו"ז ז"ל שנתן זה הכח והארת יו"ט לכל איש ישראל שיוכל לדרוש ולחקור בענינו של יום" (שפ"א במדבר עמ' 24).

* * *

דרישת המועדים על כל צורותיה, בבית הועד ובבית הפרטי⁴ מקודם לרגל שלושים יום, בקריאת הפרשיות והפיוטים בשבתות שקודם לפסח, בדרשת שבת הגדול, בת"ת בהלכה, באגדה ובהגות בחג עצמו, בקריאת התורה וההפטרה ותרומן ביו"ט – כל אלה מקורם במקראות, במדרשות, בתלמודים, בספרות הגאונים, בפוסקים ובמפרשים.

הלכות החג – בעצם העיסוק והדיון ההלכתי יש ממעלת המיסוד והשיבוץ של התוכן הפנימי העוסק בהארות המועד⁵. שרשן של הארות אלו ב"סדר שסדרה החכמה העליונה" ובא נסוחו בדברי הרמח"ל "שכל תקון שנתקן ואור גדול שהאיר בזמן מן הזמנים, בשב ש תקופת הזמן ההוא, תחודש תולדת התקון ההוא, ויאיר עלינו אומר מעין האור הראשון"⁶. ובדבריו של ר' צדוק "כל קדושת הזמנים הוא שבאיזה זמן נקבע אותו אור וקדושה שהאיר בו מאז, דנשאר הרשימו שבו בהעלם קבוע וקיים כל ימי עולם וכ' כן בשנה ובזמן, כל יום שנקבע בו פעם אחת אף שנסתלק אורו נשאר בהעלם"⁷. אף אצל בעלי המוסר בא איזכורו של הענין: אין הזמן עובר עלינו, אלא אנו הולכים בתוכו⁸.

להארות אלו שהזמן גרמן זוכה אדם ע"י לימוד יסודות ההלכה והאגדה הקשורים למועד. כל הערכים הרוחניים-נפשיים המתייחסים לימי הרגל מקופלים בהלכות החג, כך שנה לנו האדמו"ר מקוצק: "אור המצוה מונח במסכתא שמדבר

4. ראה "מצות ראייה" עמ' ע"א.

5. השוה דברי בעל "קדושת לוי" ע"פ פרושו של הרמב"ן (להלן: מז"ש הערה 31) "כשמגיע לאדם איזו התעוררות של יראה ואהבה לבי"ת אזי תיכף ומיד יראה לעשות לה כלי. היינו שיעשה תיכף איזה מצוה שיתן צדקה או ישב ללמד וכדומה, כי ידוע שהתעוררות הבאה אל האדם בפתע פתאום הוא אור הנשפע עליו מלמעלה, אזי צריך האדם להלבישה בגוף בכדי שיהיה לה חיוזק ובסיס". וע"ע "אורות הקודש" ח"א פי"ח: איחוד ההלכה והאגדה. "אורות התורה" פ"ב ב'. פ"ג ד, ח. פ"ו ז', ט'.

6. דרך ד' ח"ד פ"ז.

7. "רסיסי-לילה" עמ' 138, ס' נ"ב. "מחשבות חרוץ" ראש ס' כ'. ובשפ"א ויקרא 82: ג' המועדות עושים רשימות בזמן.

8. מכתב מאליהו ח"א עמ' 103 בשם ר' צבי ברוידא וראה שם הסברתו הרחבה של הרב דסלר. וע"ע "מכתב מאליהו" ח"ב עמ' 21.

ממצוה זו⁹, ונמצא שהעסוק בהלכות החג בחג מקרין באורו היומטובי על העוברים במנהרת הזמן.

כללים אלה בהלכות הזמנים ובהגותם נוהגים במועדים שבכל השנים. יתרה עליהם השביעית שהארותיה משמשות גם בזמן הזה¹⁰, כשאין היא נוהגת מן התורה, והיא נכללת בכלל הלכות חג בחג¹¹. אמנם הצטלבות המועדים בשמיטה, הארה יתרה ושמחה יתרה באים בה. על השמחה נמצאנו למדים מדברי המדרש¹² "אתה מוצא שלש שמחות כתיב בחג, אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת, למה? אתה מוצא שבפסח התבואה נידונית ואין אדם יודע אם עושה השנה תבואה, אם אינה עושה, לפיכך אין כתוב שם שמחה וכו' וכן אתה מוצא שאין כתוב בעצרת אלא שמחה אחת, ולמה כתב בה [רק] שמחה אחת מפני שהתבואה נכנסת בפנים, ומה טעם אין כתוב שם שתי שמחות [נוספות כמו בסוכות] לפי שפרות האילן נדונין".

ממוצא דבר מתבקשת המסקנה, שבשנה השביעית כשהנמוקים הללו אינם תופסים¹³ תגל, תרבה ותשתלש השמחה גם בפסח וגם בשבועות. ואילו דבר ההארה היתרה שבמועדי השביעית עולה מדברי המכילתא (ראה להלן: חגיגת הרגל בשנת השמיטה), מדברי רש"י על תמיד הקרב בשבת וכך מפורש בכתבי האר"י.

מעתה, בהגיע תור מועדי השמיטה שעניניהם מתבארים לקמן בחריזה ממקרא למשנה, להלכה ולמחשבה, לעיון ולדברי חסידות, הרי אז פסוקו של הזמן הוא, "נאו לחייך בתורים, צוארך בחרוזים".

9. ראה "אמת ואמונה" עמ' י"ג. "שם משמואל" במדבר עמ' ס"א. השוה: "אורות-התורה" פ"ד ד'. "אורות-התשובה" פ"ב ו': התמצית המעשית חובקת היא בנקודתה האחת היותר קטנה המוני המונים של אידאליים והגיונות רחבים וכו' היחס של המרחב האתרי בעל מיליונים קוביקים המולחצים באטום גשמי אחד בצורתו הגבישית.
10. ראה "אגרות ראייה" ח"ב עמ' קצ"ה. לעיל עמ' 16. על כוונות בתפילת ימות החול שבשביעית ראה בתשובת המהרי"ט הובאה ב"דברי-שלום" ירושלים תרמ"ג דף י"ז.
11. ונפ"מ, לפי מה שכתב בב"י או"ח ראש ס' תכ"ט, שהרי הוא שואל כענין.
12. ילק"ש פ' אמור רמז תרנ"ד.
13. אמנם ראה תענית י"ט ע"ב ושם בתוס' ד"ה רבן שמעון בן גמליאל.

חגיגת הרגל בשנת השמיטה

מערכת ציווי-התורה על סדר המועדות מהווה סוגיה בפני עצמה. גבישי ההוראות על חגיגת החגים והנמקותיהם השונות מופיעים בכמה מקומות ולכל אחד מהם משמעות כשלעצמה. דנו עליהם מימות חז"ל¹ ועד לפרשנים האחרונים. פרשיות הרגלים נזכרות בתורה חמש פעמים ומתוכן שתיים (ויקרא כ"ג, במדבר כ"ח) בצרוף "יום תרועה" ויום הכפורים. בשלושת המקומות הנוספים: שמות כ"ג, שמות ל"ד, דברים ט"ז, מופיעה מחרוזת שלושת הרגלים בלבד.² במקום האחרון – דברים ט"ז א'-ל"ג – ההנמקה מתייחסת הן לצד ההיסטורי: פסח, סוכות, והן לצד החקלאי: אביב, מהחל חרמש בקמה, באספך מגרנך ומיקבך.³ אולם בפעמיים הראשונות, בספר שמות, ההדגשה היא חקלאית בלבד. ואף ההוראה של השם "אביב" היא חקלאית ביסודה. "השעורה – אביב" (שמות ט' ל"א) ונמצא שהגביש הראשון בסדר המועדות, הבא בספר הברית על מתן תורה⁴ עומד כולו על בסיס חקלאי: אביב, קציר, אסיף. וכך פרש הרמב"ן: "והנה כולם על מעשיו מן השדה" (שמות כ"ג ט"ז) וכן ברשב"ם: "הרי שלושה רגלים תלויים כולם בפרות הארץ" (שם). וע"ע בספרנו שהדגיש את צרוף גאולה מצרים לחגיגות הטבע).

עם חידושה של הברית והאיזכור המחודש של פרשת המועדות מתחדש לחג הקציר שם – חג השבועות⁵ ואילו חג האסיף ומועד חודש האביב נשארים בהוראתם הראשונה.

על רקע הגון החקלאי של הרגלים תובן טוב יותר דרשתה של המכילתא (שמות כ"ג).

וחג הקציר בכורי מעשיך, נאמר שלש רגלים בשביעית, שלא יסתרו שלש רגלים ממקומן.

1. ספרי דברים קס"ח על הפסוק "שמור את חודש האביב".
2. הרב רד"צ הופמן בפרושו לויקרא פכ"ג ולדברים פט"ז דן על כמה מהבעיות המתעוררות.
3. ראה פרוש הרב הירש ויקרא כ"ג ב'.
4. לעיל עמ' 19 הערה 1.
5. עיין בפרוש הרד"צ הופמן לויקרא ח"ב עמ' פח: ודאי מפני שבינתיים נתפרסם החוק על דבר ספירת שבעה שבועות. אמנם ראה ב"העמק-דבר" שמות ל"ד כ"ב ובהוספות מכה"י. ב"משך חכמה" שמות ל"ד ד"ה בחריש ובקציר. ובפרוש הרב הירש: רק כאן לאחר מעשה העגל, נקרא החג הזה חג שבועות וזוהו הבלתי הכתוב את משמעותה של ספירת העומר בבהירות רבת חשיבות. וראה ב"משך חכמה" שמות כ"ג ט"ז ד"ה וחג האסיף: "בדברים [צ"ע מדוע לא ציין לויקרא כ"ג] נקרא חג הסוכות ע"פ דברי הגר"א [בפרושו לשה"ש א' ד'] שכשניתן לוחות השניים ומשה ירד מן ההר, וחזרו ענני הכבוד בט"ו לחודש תשרי נצטוו על סוכות כידוע, ולכן אז קודם דברות שניות נקרא חג האסיף ולא חג הסוכות.

דרשת המכילתא נתפרשה ע"י האחרונים בשלש אפשרויות: א) ביחס להוראה החקלאית של המועדים. ב) ביחס לענין העבור. ג) ביחס לעליה לרגל.

א) המשמעות החקלאית בשמיטה

המלבי"ם בפרושו למכילתא התיחס לעובדה שה"מועד" הראשון בפרשה היא השמיטה, והיא משמשת כעין כותרת לפרטים הבאים אחריה, שהרי כך הוא סדר הפסוקים (שמות כ"ג י"ט): שמיטה, שבת, אסור ע"ז, רגלים; ומה עוד שפרשת הרגלים חוזרת ונשנית בתוך סדר המועדות.

הלא ענין שלש רגלים נתבאר במקומן, וגם ענין זה נשנה בפ' תשא, רק פה בא להוציא ממה שיעלה על הלב, אחר שבשביעית אין קציר ואין אסיף, לא ינהגו המועדות, שתלויות בקציר ובאסיף, לכן למד שנהגו גם בשביעית, כי כל הענין מדבר בשנת השביעית (וראה עוד ב"הר אפרים" על המכילתא ולעיל שש"ה פ"א).

גירסת המכילתא שלפנינו אינה רהוטה, ובנוסחתו של בעל "משך חכמה" (וכן ע"פ הגר"א) נצטרף כנראה גם הקטע הבא: "נאמר שלש רגלים בשביעית שלא יסתרסו שלש רגלים ממקומן, ומה ת"ל אלוקי ישראל, אלא על ישראל נתייחד שמו ביותר"; וכך נתפרשה לו לבעל "משך חכמה" הסמיכות:

המועדים נאמרו כאן על האביב, קציר ואסיף, והוי אמינא (כדין שלא ישכחו כי לד' הארץ מצוה להראות שלש פעמים בשנה, לדעת כי הוא מד', וכמו שהארים צריך לבא אל האדון. אבל בשביעית שכבר ידעו כי לד' הארץ ואינם חורשים וקוצרים לא בעי שלש רגלים, לכן קמ"ל דלא יעקרו רגלים ממקומן. דיש בזה ענין אחר, מפני שהשי"ת דבוק אל נפשות האומה הישראלית והמה כחלק מן הכלל, וזה חלקי ד' אמרה נפשי, ומפני שאין בכח האדם להיות דבוק תמיד להשי"ת דכתיב ואספת דגנך, לכך אמרה תורה שיעלו לרגל לראות פנים ויתדבקו אל הכלל. ויתקדשו בקדושת יושב הכרובים להיותם ראויים שיקרא אלוקי ישראל.

התועלת הרוחנית שבעלית הרגלים מתחלקת לדעת בעל "משך חכמה" לשניים: ההכרה בבעלותו של הקב"ה על העולם, הדבקות שבאה כתוצאה מראית פנים. בשמיטה חודדת ההכרה "כי לי הארץ" בכל ימות השנה, ומכאן עולה המחשבה שאין צורך בעליה לרגל, וזוהי ה"הוא אמינא" שבדברי המכילתא. אולם הפן השני, ראית פני אלוקי ישראל היא סגולה מתייחדת רק למועדים, ולכן לא יזוזו הרגלים ממקומם גם בשנת השמיטה.

(ב) עבור השנה בשמיטה

בעל "מרכבת המשנה" למכילתא נתן לענין כוון אחר. לאחר שהביא את פרושו של הרב בעל "אמרי שפר" "הואיל ואלו רגלים תלויים בעבודת הקרקע, עומד, שתי הלחם, והאסיף", הקשה על-כך שהרי מצות חג הפסח נאמר בה "חוקת עולם" ואין מקום להשערה שתבטל חגיגת הפסח בשנה השביעית.

ויראה לפענ"ד דלא יסתרו ג' רגלים הנאמרים פה, אינו מענין שבת בראשית האמור למעלה, אלא מענין דגרסינן בסנהדרין י"ב, אין מעברין את השנה בשנת רעבון, אין מעברין את השנה השביעית, וכתב הרמב"ם בפ"ד מהלכות קדוש החודש: "יראה לי שזה שאמרו חכמים שאין מעברין את השנה בשנת רעבון ובשביעית, שלא יעברו בהם מפני הצורך [הדריים והגשרים וכיוצא בהם] אבל אם היתה השנה ראויה להתעבר מפני התקופה או מפני האביב ופרות האילן מעברין לעולם בכל זמן". ודבר זה במחלוקת שנויה. ושיטת ברייתא דקמן כסתם הגמרא דאין מעברין השנה בשביעית, וזה שאמר "נאמר שלש רגלים בשביעית שלא יסתרו ממקומן, ירצה שבשביעית לא ידחו ממקומן ע"י עבור שנים דאין מעברין בשביעית".

גישה זו מקבלת סיוע מדרשת מכילתא דרשב"י שהובאה אף במדרש הגדול

(שמות כ"ג ט"ו):

את חג המצות תשמור, מכלל שנאמר שמור את חודש האביב ועשית פסח, וכול אין אתה עושה פסח אלא בשנה שיש לך אביב, בשנה שאין לך אביב מניין, תלמוד לומר את חג המצות תשמור. [ובפרושו של ר' ד.צ. הופמן] בשנה שאין לך אביב — כגון בשביעית.

ובהערות לתו"ש (שמות פכ"ג אות קצ"ו) כתב שיש לפרש דברי המכדרשב"י ע"פ חידושו של בעל "מרכבת המשנה": דמבואר בגמ' סנהדרין שאין מעברין השנה השביעית וכהשיטות אפילו משום אביב, ולפ"ז נמצא שחל פסח שלא באביב,

6. הרש"י זוין ב"לאור ההלכה" עמ' קכ"ח הדגיש את מקוריותו של הפרוש, שאינו ענין של "הוי אמינא" אלא הלכתא רבתי ובנגוד לדעת הרמב"ם. וראה עוד ב"ארץ צבי" ח"ב עמ' קכ"ז מה שהביא בשם "עשרה מאמרות" שכל ס"ד דבש"ס הוא אמת בצד מה. ובהקדמת "בית זבול" ח"א עמ' ד': כל "הוי אמינא" "וסלקא דעתך" שאין ללמוד מהם הלכה לדורות לא נכתבה בתלמוד ולא קבעם רב אשי במשנתו. וכן במכתב הסכמתו ל"הלכה ברורה", ביצה. וב"בית ישראל" שמות דף ל"ב ע"א: שמעתי מכ"ק אאז"ל בענין הו"א שבגמרא שנצרך לייגע, שיש בזה אמת. וע"ע בסידור שפ"א חלק א, עמ' תפ"ו. לעיל עמ' 79 על ס"ד בדברי הספרי.

ומרבה מקרא שלעולם אפילו בשביעית חג המצות תשמור. (וראה עוד ב"תוספת שנת השבע" עמ' קיג על עיבור בשביעית ובמוצאי-שביעית.)

אף בעל "תורה תמימה" הלך בדרך זו אלא שלא התייחס לשאלה ההלכתית בדבר עיבור השנה בשביעית. אמנם הוסיף דיוקים לשוניים לחיזוק גישתו.

נראה הבאור משום דכנודע תלויים זמני הרגלים בזמני מלאכות תבואת השדה, חג האביב, חג הקציר וחג האסיף, ולפעמים צריך לעבר השנה כדי לצמצם שיחולו הרגלים דוקא בזמנים אלו. והוי אמינא דבשנת השמיטה שאין חריש וקציר אין עכוב חלות הרגלים דוקא בזמנים אלו, אלא מותר לסרסם ולהעתיקים לזמנים אחרים, קמ"ל שאע"פ כן לא יסתרסו ממקומם ויהיו בזמנם הקבוע להם שנה בשנה (שמות כ"ג י"ד. לפי הסברו זה הוסיף להגיש את הלשון "יסתרו", ואילו לענין שבת בראשית דרשו "שלא תתקער שבת ממקומה". ראה לעיל עמ' 22 הערה 9. וראה הגרסא ב"לקח טוב" "שלא יסתרסו רגלים מקומם").

בעל ה"הפלאה" בספרו "פנים יפות" כתב בכון הפוך, אם כי לא התייחס במפורש לבעית העיבור:

שלא תאמר כיון שאין בו זריעה ואין בו אביב שהוא זמן הפסח, ואין בו קצירה שהוא בחג הקציר, ואין בו אסיפה שהוא בחג האסיף — יעקרו הרגלים ממקומם, ע"ז הזוהר שבמועד, דהיינו זמן האביב בשאר השנים וכן בזמן הקציר והאסיפה בשאר השנים, תשמרו אותם אפילו בשביעית, אע"פ שאין בו אביב וקציר ואסיפה.

ע"פ גישה זו הסביר מדוע הדגישה התורה את חג המצות בהוראתו החקלאית "למועד חודש האביב", "וכן כתיב חג הקציר ולא כתיב חג השבועות כמו דכתיב בפ' תשא ובפ' ראה". ולפי גרסתנו שדרשת המכילתא באה על הפסוק וחג הקציר "מבוארת הכונה דקשיא ליה [לבעל המכילתא] הא דקרי ליה חג הקציר"; אלא מכאן שהקו המנחה הוא, ההוראה החקלאית של החגים גם בשביעית, למרות שאין משמעות לצד החקלאי.⁷

7. בהתאם לגישה זו, הוסברו לו אף הכינוי "בצאת השנה" הנאמר על חג האסיף, וביחס לדיון במסכת ר"ה דף י"ב-י"ג, על תבואה שהביאה שלישי בשביעית ואסורה בשמינית. וראה עוד בגר"א בפרושו למשנה סוף שביעית: עיקר שמיטה נקרא עד חג הסוכות של שנה שמינית; ובתו"ש שמות כ"ג אות רי"ח.

ג) עליה לרגל בשמיטה

דרשת המכילתא כמו שהיא לפנינו באה על הפסוק "וחג הקציר", והקושי גלוי. דרשה כוללת כזו ראוי לה שתבוא או בראשית ההוראה על שלוש הרגלים בצמוד לפסוק י"ד, או לאחר ההוראה על חג האסיף עם סיום הענין בדבר המועדות בצמוד לפסוק י"ז. מתוך קושי זה ראה כנראה בעל "זה ינחמנו" את דרשת המכילתא (כעמדת רש"י, ראה להלן) כנסמכת לפסוק שלוש פעמים וכו'. ולכן פרש את כונת הדרשן שלא תאמר הואיל שהוא שנת השמיטה פטורים מראיה בשנה זו, קמ"ל.

הבנת ה"הוא אמינא" בדברי המכילתא, על פטור מעליה לרגל בשביעית, תוסבר ע"פ דברי הנצי"ב כדלהלן. בשלושה מקומות מכתביו נזקק הנצי"ב לדברי המכילתא. אלא שהגרסאות הבלתי רוטות בקטע המכילתא שלפנינו הביאו, את האב ובנו, הנצי"ב ור' חיים ברליון, להשערה מעניינת, המייחסת את דברי המכילתא לפרשת המועדות שבפ' תשא. כך כתב ב"העמק שאלה" אות ג', ב"הרחב דבר" שמות ל"ד כ"ב וב"ברכת הנציב" על המכילתא סוף פ' משפטים (כנראה הועתק מהע"ש).

"נאמר שלש רגלים בשביעית" קאי על קראי דפ' תשא דכתיב לפני חג השבועות "בחריש ובקציר תשבות" ומפרש לה ר"ע לענין שביעית כידוע בראש-השנה דף ט'. ומפרש התנא דמש"ה הפסיק הכתוב בין פסח לעצרת וחג הסוכות בשביעית כלפי דכתיב בפ' משפטים וחג הקציר וחג האסיף, ס"ד דוקא בזמן קצירה ואסיפה נוהגות הני רגלים, משא"כ בשביעית שאין קציר ואסיף, מש"ה אסמכי קראי שביעית לשבועות וסוכות, ולא כמו בפ' משפטים דכתיב ענין שביעית לפני חג המצות; דבאותו החג פשיטא שנוהג ג"כ בשביעית, וע"כ לא ללמד ע"ז באה סמיכות זו. וגם אין הסמיכות כ"כ שם, שהרי אפסקינהו קראי דשבת ואזהרה ד"אלהי מסכה לא תעשה לך". אבל בפ' תשא סמך ענין שביעית לעצרת וסוכות, ללמד דלא תליא בקציר ואסיף. והנה באמת מש"ה דקדק הכתוב בפ' תשא וקרא לחג העצרת חג שבועות ולא חג הקציר, ועוד יש שינוי דבפ' משפטים כתיב "וחג הקציר בכורי מעניך אשר תזרע בשדה", היינו התחזלת הבאת בכורים מכל הזרעוה, משא"כ בפ' תשא כתיב "וחג שבועות בכורי קציר חייטים" שהוא שתי הלחם לחוד, דבכורי שאר זרעות ליכא בשביעית. ועוד יש שינוי דבפ' משפטים כתיב "אל פני האדון ד" ובפ' תשא כתיב אל [את] פני האדון ד' אלוקי ישראל, והיינו דעיקר הא דכתיב בהני קראי דראיה אלפני האדון ד', כדי להזהיר את ישראל על עלית הרגל לראות ולהראות ולקבל ברכת הרגל. ורמז הכתוב שהקב"ה אדון הארץ ומשגיח עליה ונצרכים לברכתו בעיתים הללו, אבל מכ"מ אין ההשגחה נכרת ביחוד על ישראל משונה מכל העכו"ם, שהרי הכל נזונים

ומתפרנסים מתבואת ארצם, מש"ה לא כתיב אלוקי ישראל, משא"כ בפ' תשא דמיידי בשביעית שאין חריש וקציר ואסיף וישראל נוונים בהשגחה פרטית נכרת לכל. מש"ה כתיב בפרשה זו "אל פני האדון ד' אלוקי ישראל", ומפרש התנא דעל ישראל ייחד שמו ביותר, היינו ההשגחה נכרת שהוא אלוקי ישראל. זהו פ' הברייתא דפ' משפטים על קראי דפ' תשא, ונשנית כאן [בפ' משפטים] משום שלא נתחבר שם [בפ' תשא] מכילתא.

ע"פ קו מחשבה זה של העתקת דרשת המכילתא, בדבר היחס שבין השמיטה לחגיגת הרגלים, מהגביש הראשון של המועדות (בפ' משפטים) לגביש השני (בפ' תשא) האריך הנצי"ב ב"העמק דבר" להסביר את כל השינויים שבאו בלשון התורה ב"שתי הפרשיות הללו". יתר-על-כן, לפי הצעת התקון הזה עולה שאכן כונת התורה מלכתחילה היתה שבשנת השמיטה לא יחוגו את הרגלים שעיקר הוראתם חקלאית, אלא שהשינוי שבא בתולדות ישראל כתוצאה מחטא העגל, הביא גם שינוי בנדון השמיטה ומועדי ישראל.

אע"ג שלפי הנראה בהשקפה ראשונה אין חדשות בזאת הפרשה מהאמור עד כה כאשר יבואר, אבל לאחר הדיוק בכל פרט יש חדשות, שנשתנה האזהרות אחר מעשה העגל, שנודע קשי ערפם ושנצרכים לשמירה יתרה מע"ז, ועצות הרבה להשריש אמונה ויראת ד'. דקודם מעשה העגל לא באו שני רגלים אלו [הקציר והאסיף] אלא בשביל שהיה בטבע המדינה לחוג בעת קציר ואסיף, ולא בא הכתוב להזהיר עליהם אלא שיהיו חג לד'. אבל אם לא היה חג ברצון האדם, אינו מבואר אם הדין לעשות כלל חג לשם מצוה, וא"כ בשביעית (שאינו שום מניע לאדם לחוג) אין בו חגים אלו. אבל אחר העגל הזהירם לעשות רגלים גם בשביעית כדי שיבואו ברגל לעזרה להשריש עבודה ואמונה ("העמק-דבר" שמות ל"ד י"א. כ"ב)⁸.

8. וראה בפרוש הנצי"ב שהסביר הרבה מפרטי המצוות הנזכרות בחידוש הברית ע"פ "יסודותיו" בשביעית. והמשכו של קו מחשבה זה מעמידנו ע"כ שעקרה של השביעית – התנערות מתלות בחומר, וזה הרי סוף ענינו של העגל – יחוס ערך מוחלט לחומר. זוהי אפוא ההדגשה המיוחדת על קיום השביעית כתשובת המשקל לחטא העגל. מכאן אף הסבר ליסודות התוספת שבה מתיחדת השביעית לאחר מעשה העגל (לעיל עמ' 48 וע"ע "ברכת הארץ" לר' יונה עמנואל עמ' 44 "בחריש ובקציר תשבות"). ואולי לכן בא הבטוי "תקופת השנה" בשמות ל"ד כ"ב לעומת "צאת השנה" במקבילה, שמות כ"ג ט"ז: ההקפה, השלמת המעגל, החזרה לאותה נקודה היא תנאי לתשובה גמורה (יומא פ"ו ע"ב). "שני לוחות אבנים כראשונים". לוחות שניות צריך להן שתהיינה כראשונים. אולם בתוספת מדרגה, בתוספת שביעית שרק בעלי-תשובה זוכים לה.

דיוקיו של הנצי"ב ע"פ "יסודו" בדבר מעמד השמיטה לפני מעשה העגל ולאחריו, העמיקו עוד יותר. דבר שלא עמד עליו ב"העמק שאלה" שנתחבר לפני שנתמנה ראש-ישיבה בוולז'ין, גילה ב"העמק דבר", שעה שלמד חומש עם "היושבים לפני ד', בית הלמוד "עץ חיים" (הקדמת "העמק-דבר" בראשית).

במצוות הברית, בפ' משפטים נאמר "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ד'" (שמות כ"ג יז) ואילו בפ' תשא בברית שאחר העגל נאמר "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ד'" (שמות ל"ד כ"ג).

ההבדל בין "את" ל"אל" הוסבר לנצי"ב כך, שעל סמוך ונראה, צמוד ונלוה "אמר — את; ואילו — אל, משמעו רחוק, מופלג, "ללכת אל" (וכעין זה בפרוש הרש"ר הירש, שמות ל"ד כ"ג).

אל פני מיירי בשש שנות עבודה והמון ישראל רחוקים ממנו ית' ובאים ברגל אל ד'. אבל בשביעית גם בלי רגל כל איש ישראל אינו דחוק במחשבתו מעבודתו באשר הוא פנוי (להוסיף לקח בכל השנה בתורה ובעבודת ד') מש"ה ברגלים בא (למקדש) להוסיף דבקות ואהבת ד' ולכן כתיב "את פני" שהאדם עומד איתו בכל ימיו ("העמק-דבר" שמות ל"ד כ"ג).

עולה בידינו שאפשר להם, לדברי המכילתא, להתפרש בכמה פנים. אולם על עצם ה"הוי-אמינא" יש לשאול, מה אמור היה לעלות בגורל כל הערכים הרוחניים הגנוזים ברגלים⁹ אם אכן הם היו מתבטלים, מסתרסים או נעקרים בשנה השביעית. על כרחנו שפרגנותה הרוחנית של הנפש לא תקופח בשמיטה, וכל אותו שפע "יומטובי" המתייחס למועדים יושפע אף בשביעית. יתר על כן, כיון ששנת השמיטה מיועדת לגידול רוחני, הרי שערכי המועדות צריך להם שיוכפלו ויתעמקו.

ומעתה שזמני קודש לא זזו ממקומם, הרי שקדושתן והארתן כפולה היא, בקדושת היום ובקדושת השנה. לא הרי אורם של "ימים נוראים", "שלושה רגלים" "ומועדים קטנים" בשנת השבע, כאורם במחזור השנים כסדרו. בשמיטה הם מזהירים יותר, משמעותיים יותר. כך הם הדברים בכניסה לסוכה בשמיטה, באחדות בימי החג, במשמעות של שמחת בית השואבה, בתוכן שבקריאת קהלת, באיחולי הפרדה מהסוכה, בשמחת התורה ובתפילה לגשם.

כיוצא בכך מקבל ה"סדר" בליל הפסח שבשביעית תוכן נוסף, וכך גם כוחו של הפה הסח, ענינה של החרות ואף מעמדו של היום השביעי: קריעת ים-סוף ושירת הים.

9. ע"ע "פחד-יצחק" פורים עמ' צז. חנוכה, מאמר ז'.

שבת ומועד בשביעית

אף בערכיו של הרגל השלישי – חג השבועות – באה הדגשה מיוחדת בשמיטה: התאחדות מקבלי התורה, תנופת שתי הלחם, וממנו ובו: שמיטה אצל הר-סיני.

מועדיה של השביעית זוכים איפוא ליחוד בפני עצמם, כאשר מתבאר והולך לקמן.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il